

ДОКТРИНА ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**DOCTRINE OF POSITIVE OBLIGATIONS OF UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL**

Дахова І.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID 0000-0003-3252-2017

Ковтун В.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID 0000-0003-0232-540X

Держава має позитивний обов'язок забезпечити захист прав людини та компенсацію для постраждалих від збройного конфлікту на підконтрольній території. Це включає встановлення механізмів забезпечення права на доступ до правосуддя та компенсацію для постраждалих. Держава повинна забезпечувати ефективні механізми відшкодування збитків. Це може охоплювати втрату житла, майна, роботи та інших форм втрат. Стаття аналізує ефективність механізмів відшкодування збитків, завданих українським громадянам російською федерацією внаслідок збройного конфлікту. На основі аналізу рішень національних судів та стану законодавства до повномасштабного вторгнення, автор підкреслює, що існувала проблема невиконання позитивного обов'язку держави забезпечити відшкодування збитків для громадян, чиє майно постраждало під час збройних конфліктів. Це призвело до неефективності захисту їхніх прав. В статті також вказується на покращення ситуації у забезпеченні відшкодування, проте констатується, що наразі існуючі зміни все ще не забезпечують повноцінне відшкодування збитків. Акцентується увага на необхідності деталізації законодавчих актів, які ретельно регулюватимуть питання відшкодування збитків та підтверджуватимуть зобов'язання держави перед громадянами. Наголошено, що держава повинна забезпечити доступ до ефективної системи компенсації та реконструкції для внутрішньо переміщених осіб, що допоможе їм відновити своє життя після конфлікту. Зроблено висновок, що збройний конфлікт може викликати значні пошкодження, не лише для людей, що перебувають на території прямого військового конфлікту, але і для тих, хто проживає на підконтрольній території, яка не є прямою зоною конфлікту. У таких випадках, коли військові дії або інші події, пов'язані з конфліктом, призводять до евакуації населення або переміщення людей, виникає питання щодо їх прав та права на компенсацію. Право на компенсацію для внутрішньо переміщених осіб є також важливим аспектом захисту їх прав. Компенсація може бути виплачена за збитки, завдані через втрату майна, відсутність можливості працювати, потребу в медичній допомозі та інші проблеми, що виникають через переміщення.

Ключові слова: позитивні зобов'язання, права людини, збройний конфлікт, відновлення порушених прав, компенсації.

The state has a positive obligation to ensure the protection of human rights and compensation for victims of the armed conflict in the controlled territory. This includes establishing mechanisms to ensure the right of access to justice and compensation for victims. The state must provide effective mechanisms for compensation for damages. This can include loss of housing, property, work and other forms of loss. The article analyzes the effectiveness of compensation mechanisms for damages caused to Ukrainian citizens by the Russian Federation as a result of the armed conflict. Based on the analysis of the decisions of national courts and the state of legislation before the full-scale invasion, the author emphasizes that there was a problem of non-fulfillment of the state's positive duty to provide compensation for damages to citizens whose property was damaged during armed conflicts. This led to ineffective protection of their rights. The article also points to the improvement of the situation in providing compensation, but states that currently existing changes still do not ensure full compensation of damages. The author emphasizes the need to detail legislative acts that will carefully regulate the issue of compensation for damages and confirm the state's obligations to citizens. It was emphasized that the state must ensure access to an effective system of compensation and reconstruction for internally displaced persons, which will help them rebuild their lives after the conflict. It is concluded that armed conflict can cause significant damage, not only for people in direct military conflict, but also for those living in controlled territory that is not a direct conflict zone. In such cases, when hostilities or other events related to the conflict lead to the evacuation of the population or displacement of people, the question arises about their rights and the right to compensation. The right to compensation for internally displaced persons is also an important aspect of protecting their rights. Compensation may be paid for damages caused by loss of property, inability to work, need for medical care and other problems arising from displacement.

Key words: positive obligations, human rights, armed conflict, restoration of violated rights, compensation.

Актуальність статті. Збройні конфлікти мають значний вплив на соціальну, політичну та економічну ситуацію в країні. В умовах війни відповідальність держави перед громадянами посилюється. Держава має бути відповідальною за свої дії та активно захищати права людини, навіть у складних умовах збройних конфліктів.

Стан дослідження. Дослідження питань, пов'язаних із загальнотеоретичними проблемами генезису позитивних обов'язків держави, отримали розвиток у наукових працях провідних учених, зокрема Ю. Г. Барабаша [12], М. В. Савчина [13], С. В. Шевчука [11], Г. О. Христової [10] та ін.

Вклад основного матеріалу. Позитивні зобов'язання держави поширюються на всі права і свободи, що гарантуються Конвенцією, включаючи громадянські та політичні права. Навіть у випадку втрати контролю над певною частиною території, держава все одно не звільняється від виконання своїх позитивних зобов'язань за Європейською Конвенцією та Протоколами до неї.

Україна стоїть перед суттєвими та складними викликами у галузі захисту прав людини в умовах воєнного конфлікту. Тому головним її завданням є активне забезпечення захисту прав людини та здійснення позитивних зобов'язань з невідкладною та відповідальною практичною діяльністю.

Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) у своїй практиці неодноразово наголошує, що позитивні зобов'язання держави поширюються на всі права і свободи, які гарантуються Конвенцією, включаючи громадянські та політичні права. Навіть у випадку втрати контролю над певною частиною території, держава все одно не звільняється від виконання своїх позитивних зобов'язань за Європейською Конвенцією та Протоколами до неї, подібно до ситуації в Україні.

Цей аспект особливо актуальний у зв'язку з «придністровськими» справами, такими як «Лашку та інші проти Молдови та Росії», а також «Катан та інші проти Молдови

та росії», де Європейський Суд з прав людини (ЄСПЛ) зробив важливі висновки [1, 2].

ЄСПЛ визнав, що навіть наявність ефективного контролю РФ над Придністровською Молдавською Республікою (ПМР) не звільняє Молдову від виконання своїх позитивних зобов'язань за Європейською Конвенцією та Протоколами до неї. При цьому варто зазначити, що Європейський Суд з прав людини підкреслив відповідальність держави, яка має ефективний контроль над частиною території іншої держави, за порушення (неналежний захист) прав людини осіб, що проживають на цій території.

Також у цьому аспекті цікава справа «Аль-Скейні та інші проти Сполученого Королівства» [3], у котрій Європейський Суд з прав людини встановив, що після усунення від влади режиму Баас і до приходу Тимчасового уряду Іраку, Сполучене Королівство Великої Британії та Ірландії разом зі Сполученими Штатами взяло на себе в Іраку виконання деяких публічних повноважень, які, зазвичай, має здійснювати суверенний уряд. Конкретно, вони взяли на себе повноваження та відповідальність за підтримку безпеки в Південно-Східному Іраку. Виняткові обставини в цьому випадку полягали у тому, що Сполучене Королівство через своїх солдатів, які брали участь в операціях безпеки в місті Басра протягом певного періоду, здійснювало владу та контроль над особами, які були вбиті під час таких операцій безпеки. Всі родичі заявників померли протягом відповідного періоду. Загалом, окрім дружини третього заявника, не було оскаржено, що їхні смерті були спричинені діями британських солдатів під час або поряд з операціями безпеки в місті Басра. Отже, в їхніх справах існував юрисдикційний зв'язок. Щодо смерті дружини третього заявника, не було відомо, з якого боку була випущена куля, яка призвела до її смерті, проте вона загинула під час операції безпеки Сполученого Королівства, коли британські солдати здійснювали патрулювання біля будинку третього заявника, і стала жертвою смертельної перестрілки, тому в її справі також існував юрисдикційний зв'язок.

Таким чином, Сполучене Королівство порушило позитивні зобов'язання держави-окупанта згідно зі статтею 1 ЄКПЛ, не вживши належних заходів для захисту заявників від незаконного вбивства їхніх родичів силами безпеки Іраку. Суд встановив, що Сполучене Королівство фактично контролювало територію Іраку під час вбивств і, отже, було зобов'язане захищати права осіб на цій території.

Ця практика ЄСПЛ є важливим кроком у розвитку розуміння позитивних зобов'язань держави, а також наголошує на значущості дотримання прав людини незалежно від складностей і викликів, які виникають під час збройних конфліктів та інших непередбачуваних ситуацій.

У 2015 році Верховна Рада України прийняла Постанову № 462-VIII, відповідно до якої, Україна відступила від деяких зобов'язань, передбачених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, було відступлено від зобов'язань, що стосуються права на правовий захист, свободу та особисту недоторканність, права на вільне пересування та вибір місця проживання, справедливий суд, а також права на повагу до приватного і сімейного життя, визначених у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права. [4].

Ці рішення також охопило статті 5, 6, 8 та 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які також пов'язані з тими ж правами. З цим кроком Україна відмовилася виконувати деякі зобов'язання з міжнародних документів з прав людини, на які раніше згодилася [5].

У своїй Резолюції 2133 (2016), Парламентська асамблея Ради Європи підкреслила необхідність для України дотримуватись позитивних зобов'язань щодо захисту прав людини внутрішніх переселенців та інших осіб, які

постраждали внаслідок збройного конфлікту. У своєму зверненні, ПАРЕ підтвердила свою позицію, що анексія Криму російською федерацією та військове втручання російських військ на сході України є порушенням міжнародного права та принципів [6].

Резолюція також закликала українську владу полегшити життя жителів територій поза її контролем та внутрішніх переселенців, забезпечивши доступ до пенсій, соціальної допомоги та правосуддя. Це можливо за рахунок зменшення адміністративного тягаря та належного оснащення і кадрового забезпечення судів у районах, контрольованих урядом, до яких була передана юрисдикція щодо неконтрольованих територій.

Хоча резолюція має переважно політичний характер і не має юридичних зобов'язань, принципи, закладені в ній, відповідають підходам, розглянутим у практиці Європейського суду з прав людини стосовно позитивних зобов'язань держави. Ці принципи мають розглядатись з позиції зобов'язань держави стосовно прав людини осіб, які опинилися на тимчасово невідконтрольованих територіях у ситуації втрати над ними ефективного контролю.

У разі збройного конфлікту, постраждали також мають право на компенсацію за матеріальні збитки, які вони зазнали внаслідок конфлікту. Держава має позитивний обов'язок забезпечувати компенсацію постраждалим та допомагати їм відновити їхнє життя після конфлікту. Зокрема, це може включати фінансову допомогу, доступ до медичних та психологічних послуг, допомогу в пошуку роботи та інші види допомоги. Для забезпечення захисту та компенсації постраждалим від збройного конфлікту, держава має розвивати відповідні механізми та програми допомоги, а також співпрацювати з міжнародними організаціями та громадськими організаціями.

У 2014 році події, що відбувалися в Донецькій та Луганській областях, були визнані як терористичні акти. Самі заходи для забезпечення миру та повернення контролю над невідконтрольованими територіями отримали назву антитерористичної операції (АТО). Це спричинило юридичну плутанину та невизначеність щодо застосування відповідного законодавства. Використання термінів «терористичний акт» та «антитерористична операція» для характеристики відповідних подій призвело до уявлення, що для всіх правовідносин, пов'язаних з відшкодуванням матеріальної та моральної шкоди, завданої в результаті АТО, необхідно застосовувати законодавство у сфері боротьби з тероризмом.

Уже в ході повномасштабного вторгнення російської федерації до України були прийняті два важливі закони, призначені для вирішення складної ситуації. Першим з них є закон під номером № 2923-IX [7], який був ухвалений 23 лютого 2022 року. Він спрямований на встановлення механізму компенсації за завдані пошкодження та знищення об'єктів нерухомого майна, спричинені бойовими діями, терористичними актами та диверсіями, що відбулися внаслідок збройної агресії російської федерації проти України. Головною метою цього закону є відшкодування збитків, завданих майну громадян та організацій унаслідок цього конфлікту.

Але важливо відзначити, що закон № 2923-IX не передбачає відшкодування за зруйноване або пошкоджене майно до 24 лютого 2022 року. Це утворює прогалину в захисті прав тих, хто зазнав збитків до цієї дати.

Цивільне населення України стикнулося з серйозною проблемою ще в 2014 році – вони були позбавлені можливості вільного доступу до свого власного майна, а також зазнали його знищення чи пошкодження через бойові дії. У зв'язку з цим надзвичайно важливо врахувати деякі рішення Верховного Суду, зокрема рішення від 25 березня 2020 року у справі № 310/1739/17. В цьому рішенні зазначено, що право на відшкодування збитків, передбачене статтею 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»,

не створює обгрунтованого очікування на отримання відшкодування від держави за пошкодженний або зруйнований житловий будинок. За цим рішенням, вимога заявника є безпідставною [8].

При розгляді цієї справи, Верховний Суд прийшов до висновку, що, оскільки в Україні не існує спеціальних нормативно-правових актів, які регулювали б порядок та обсяг компенсації власникам за збитки, завдані їх майну під час подій у Донецькій та Луганській областях, позивач переконливо продемонстрував, що держава не виконала свого позитивного обов'язку щодо захисту майна. Тому його право потребує захисту, який може бути реалізований через компенсацію від держави.

Отже, особа, яка стала жертвою втрати житла внаслідок збройного конфлікту, замість зазначеної у позові суми 503 668, 80 грн. на покриття збитків, отримає від держави грошову компенсацію у розмірі 50 000 грн. Проте ця сума компенсації насправді не відображає реальних збитків, які понесла особа через втрату свого житла, і не зможе покрити витрати на придбання нового житла. Це вказує на неефективність такого судового способу захисту її порушених прав. Водночас, Конвенція передбачає, що кожна особа, яка була об'єктом порушення прав та свобод, визначених у Конвенції, має право на ефективний засіб юридичного захисту перед національним органом (згідно зі статтею 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [8].

У подальшій справі № 242/3406/20 від 18.12.2020 року співпозивачі подали позов до суду, вимагаючи відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завдані їх майну в результаті терористичного акту під час проведення операції АТО/ООС [10]. Суд встановив, що 23 січня 2015 року внаслідок теракту в місті Авдіївка було влучено декілька снарядів у житловий будинок, зруйнувавши його стіни та конструкції. Внаслідок цього позивачі були змушені покинути будинок, який тепер нежитловий та потребує повного відновлення, нездатний для подальшого проживання. Касаційний Суд зауважив, що оскільки на момент пошкодження майна та подачі позову відсутні були спеціальні підзаконні норми, які регулювали б відшкодування збитків від знищення майна під час проведення АТО, а також не було встановлено порядок визначення розміру компенсації, то суд прийшов до висновку, що позивачі довели невиконання державою позитивного обов'язку щодо захисту їх права на власність за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції. Отже, їх право на відшкодування шкоди підлягало захисту через компенсацію від держави.

Згідно з касаційним рішенням, основами для задоволення позовних вимог та стягнення грошової компенсації від держави були такі фактори: тривалий період без компенсації за завдану шкоду та нездійснення відновлення будинку; відсутність конкретних правил відшкодування за пошкодженний будинок; неефективність захисту майна від держави, включаючи у розумінні ЄСПЛ; відсутність об'єктивного розслідування.

Верховний Суд України у своїх рішеннях визнав, що держава має компенсувати збитки, завдані цивільним особам

внаслідок збройного конфлікту. Особливу увагу слід приділити рішенням Верховного Суду, таким як вирок від 25 січня 2020 року у справі № 310/1739/17. В цьому рішенні було встановлено, що право на відшкодування збитків, передбачене законодавством, не гарантує автоматичної компенсації за зруйноване майно. А аналіз справи № 242/3406/20 показує, що відсутність чіткого законодавчого регулювання створює прогалину в механізмі відшкодування збитків, завданих майну під час бойових дій. Що може призвести до недостатньої компенсації, яка не відображатиме реальну шкоду.

Саме звідси виникає проблема недостатнього ефективного захисту. Це пояснюється тим, що заходи, передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, вимагають більш адекватної реакції зі сторони держави, особливо з урахуванням системної природи проблеми, пов'язаної з компенсацією збитків, заподіяних майну під час бойових дій. Наразі рішення суду та вимоги Конвенції не забезпечують належного захисту прав осіб, чие майно постраждало. Це виникає з того, що Закон № 2923-IX розповсюджується на пошкоджене чи зруйноване нерухоме майно після 24 лютого 2022 року та не охоплює період з 2014 до 2022 року.

На сьогоднішній день можна відзначити позитивний прогрес у створенні механізмів компенсації за завдані російською федерацією збитки. Це порівняно зі станом на 2020 рік, коли рішення національних судів у питаннях відшкодування збитків, нанесених майну фізичних осіб під час АТО/ООС, констатували невиконання Україною свого позитивного обов'язку перед громадянами, хоча вже були чітко визначені підстави в цих рішеннях.

Проте, на жаль, ці покращення не забезпечують повноцінне відшкодування збитків. Тому виникає потреба у прийнятті окремих законодавчих актів, які би ретельно регулювали ці питання та підтверджували зобов'язання України перед громадянами. Держава повинна забезпечити доступ до ефективного системи компенсації та реконструкції для внутрішньо переміщених осіб, що допоможе їм відновити своє життя після конфлікту.

Один із інструментів забезпечення виконання зобов'язань держави у сфері прав людини здійснюється контроль за дотриманням прав людини. Це означає, що держава повинна регулярно оцінювати свої зобов'язання щодо прав людини та вжити відповідних заходів для їх виконання [9, с. 41].

Збройний конфлікт може викликати значні пошкодження, не лише для людей, що перебувають на території прямого військового конфлікту, але і для тих, хто проживає на підконтрольній території, яка не є прямою зоною конфлікту. У таких випадках, коли військові дії або інші події, пов'язані з конфліктом, призводять до евакуації населення або переміщення людей, виникає питання щодо їх прав та права на компенсацію. Право на компенсацію для внутрішньо переміщених осіб є також важливим аспектом захисту їх прав. Компенсація може бути виплачена за збитки, завдані через втрату майна, відсутність можливості працювати, потребу в медичній допомозі та інші проблеми, що виникають через переміщення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Великої палати у справі «Ілашку та інші проти Молдови та Росії» : Рішення Ради Європи від 08.07.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_344#Text
2. Справа «Катан та інші проти Молдови та Росії» (Заяви №№ 43370/04, 8252/05 та 18454/06) : Рішення Європ. суду з прав людини від 19.10.2012 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-126861&filename=001-126861.pdf>
3. Al-Skeini and Others v. the United Kingdom: Case of European Court of Human Rights № 55721/07 from 07 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=002-428>
4. Про Заяву Верховної Ради України «Про відступ України від окремих зобов'язань, визначених Міжнародним пактом про громадянські і політичні права та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод» : Постанова Верхов. Ради України від 21.05.2015 року № 462-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-19#Text>
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 року : станом на 1 серп. 2021 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
6. Legal remedies for human rights violations on the Ukrainian territories outside the control of the Ukrainian authorities : Resolution of 12.10.2016 no. 2133. URL: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=23167>.

7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 р. № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-IX#Text>
8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.03.2020 р. у справі № 310/1739/17. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=88575080&red=10000363ecfc51f3a6054790258871a848ade4&d=5>
9. Kovtun V., Kovtun M. Doctrine of positive obligation of the state in the context of the establishment of a welfare state. *European socio-legal and humanitarian studies*. № 2. 2023 р. 31-41.
10. Христова Г. Позитивні зобов'язання держави у сфері прав людини: сучасні виклики: монографія. Харків : Право, 2018. 680 с.
11. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. К.: Реферат, 2006. 848 с.
12. Барабаш Ю. Г. Беззахисні права чи необґрунтовані сподівання? (Роздуми правника з приводу конституційних засобів захисту соціальних прав). *Голос України*. 2016. № 81.
13. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328.